
Focus

Een mijlpaal in de gereformeerde theologie

W.H.Th. Moehn

Andreas J. Beck, William den Boer en Riemer A. Faber (red.), *Synopsis Purioris Theologiae/Synopsis of a Purer Theology: Latin Text and English Translation*: dl. 3, *Disputations 43-52* [Studies in Medieval and Reformation Traditions, 222/Texts & Sources, 9] (Leiden, Boston: Brill, 2020) xiii + 716 p., € 99,00 (ISBN 9789004329966).

In het ‘Ten geleide’ van het allereerste nummer van *Theologia Reformata* motiveerde de toenmalige redactie de start van een nieuw theologisch tijdschrift. Zij verlangden in 1958 naar ‘de herleving van het waarachtig geloof, dat in diepe afhankelijkheid van en gehoorzaamheid aan Gods Woord, streeft naar de zuiverste expressie van het oorspronkelijke christelijke leven.’ Zouden zij bij hun keuze voor de ‘zuiverste expressie’ ook aan de *Synopsis Purioris Theologiae* (hierna *SPT*) gedacht hebben?

63 jaargangen later valt op dat er betrekkelijk weinig aandacht is geweest voor dit 17de-eeuwse standaardwerk van gereformeerde theologie. In 1964 heeft S. van der Linde de Nederlandse vertaling van Dirk van Dijk besproken. Hij schenkt echter meer aandacht aan het naschrift ‘dat de vertaler heeft menen te moeten geven op de voorrede van Bavinck’ (in diens editie uit 1881, WM), dan aan de inhoud van het besproken boek.¹ In 1974 en 1975 heeft C.A. Tukker een tweetal artikelen gewijd aan de *SPT*. Grote afwezigheid is de *Synopsis* in de serie artikelen onder de titel ‘Gereformeerde scholastiek’, verschenen in de periode 1985-1987. C. Graafland schreef in 1987 niet minder dan drie artikelen over de invloed van de scholastiek op de gereformeerde orthodoxie en op de Nadere Reformatie, maar in geen van deze artikelen is hij ingegaan op de *SPT*. Ten slotte noem ik W. van ’t Spijker die in 2014 aandacht heeft geschonken aan de presentatie van het eerste deel van de nieuwe, tweetalige uitgave die thans voltooid is. In ieder geval is nu belangrijk bronnenmateriaal ontsloten en beschikbaar voor voortgaand onderzoek naar de wortels van de gereformeerde theologie. De toekomst zal leren in welke mate ook *Theologia Reformata* de vruchten hiervan zal plukken.

1 *Theol. Ref.* 7 (1964), 149f.

De bezorging van de nieuwe uitgave van deze brontekst van de gereformeerde orthodoxie is een initiatief geweest van het Werkgezelschap Oude Gereformeerde Theologie. Een welgemeende felicitatie is op zijn plaats, omdat in betrekkelijk korte tijd zo'n omvangrijk project van hoogstaande kwaliteit voltooid kon worden. In 2014 verscheen deel 1 met de disputaties 1 tot en met 23. Twee jaar later reeds kon deel 2 gepresenteerd worden met de tekst van de disputaties 24 tot en met 42 en aan het einde van 2020 is het laatste deel met de resterende disputaties 43 tot en met 52 gereedgekomen. Het thans gepubliceerde deel bevat niet alleen een heldere introductie op de laatste reeks disputaties, maar ook een uitvoerige inleiding op het gehele project van de hand van Andreas Beck en Dolf te Velde onder de titel 'The *Synopsis of a Purer Theology* in Its Historical and Theological Context'. De 52 disputaties zijn opgesteld in de periode 1620 tot en met 1624 en direct daarna voor het eerst gepubliceerd in 1625. Het is de periode die getypeerd wordt als de tijd van confessionalisering en we spreken ook wel over het tijdperk van de gereformeerde orthodoxie. Heel nauwkeurig wordt de *SPT* gelokaliseerd in de tweede fase van de vroege orthodoxie.

Wanneer we letten op de verschillende jaartallen, rijst de vraag hoe de Synode van Dordrecht (1618-1619) en de disputaties aan de universiteit van Leiden zich tot elkaar verhouden. Tijdens de synode is een aantal belangrijke besluiten genomen, waaronder de opdracht voor het omvangrijke project om tot een nieuwe Nederlandse vertaling van de Bijbel te komen. Er is aan de aanwezige hoogleraren theologie echter geen opdracht verstrekt om een dogmatisch handboek te publiceren. De agenda van de Synode van Dordrecht werd voor een groot deel bepaald door het conflict over de theologie van Jacobus Arminius. De genadeleer en het belijden aangaande Gods verkiezing waren in het geding. Het remonstrantse standpunt werd afgewezen en de Leerregels onderstrepen de totale verdorvenheid van de zondaar, Gods onvoorwaardelijke verkiezing, de particuliere verzoening, de onweerstaanbare genade en ten slotte de volharding van de heiligen. De Leerregels hebben nadrukkelijk niet de bedoeling om beschouwd te worden als het geheel van de gereformeerde theologie. Zij beogen niet meer en niet minder dan die aspecten onder de aandacht te brengen, die op dat moment onder vuur liggen en bestreden worden. Daarna komt er weer ruimte voor de breedte van de theologie. Die breedte van de gereformeerde theologie hebben de Leidse theologen voor het voetlicht willen brengen; over de gevoelige thema's laten zij zich sober uit.

Na het overlijden van Arminius en het vertrek van Gomarus naar Middelburg heeft de Leidse theologische faculteit in 1611 geen hoogleraren meer. Als eerste wordt Johannes Polyander benoemd en hij krijgt al spoedig Simon Episcopius als naaste collega aan zijn zijde. De synode besluit echter

Episcopijs te ontslaan en opnieuw is Polyander de enige hoogleraar in de theologie. De Staten van Holland dragen er zorg voor dat drie nieuwe theologen naast Polyander worden benoemd: Antonius Thysius, Antonius Walaeus en iets later Andreas Rivetus. Dit kwartet van theologen pakt de traditie van het onderwijzen in de vorm van disputeren op. In een afgebakende periode komt het geheel van de gereformeerde geloofsleer op een schoolse wijze aan de orde vanaf de schriftleer tot en met de eschatologie. ‘Scholastieke methode’ houdt geen waardeoordeel in, maar zegt alleen iets over de methode van onderwijs en onderzoek. De bezorgers van de *SPT* volgen De Rijk in zijn omschrijving van de scholastieke methode:

Onder ‘scholastieke methode’ versta ik een in de wijsbegeerte (en de theologie) toegepaste werkwijze die hierdoor wordt gekenmerkt dat, zowel voor het onderzoek als voor het onderricht, gebruik wordt gemaakt van een steeds weerkerend systeem voor begrippen, distinkties, definities, propositieanalyses, redeneertechnieken en disputeermethoden, die aanvankelijk aan de aristotelisch-boëthiaanse, later echter, en in veel ruimere mate, aan de eigen terministische logika waren ontleend.²

Deze vorm van onderwijs aan een universiteit is een middeleeuwse erfenis. De disputaties waren geïntegreerd in het onderwijs dat de aankomende predikanten aan de universiteiten van die dagen ontvingen. Tijdens de disputaties konden zij zich bekwamen in hun analytische vermogen en werken aan hun vaardigheden om op een goede wijze te discussiëren.

Uitvoerig gaan de auteurs in op de vraag hoe het bijvoeglijk naamwoord in de titel vertaald dient te worden. Moet *purioris* letterlijk vertaald worden als de vergelijkende trap van ‘zuiver’ of toch als een overtreffende trap? Voor de laatste optie heeft Dirk van Dijk in 1964 gekozen in zijn vertaling *Synopsis of overzicht van de zuiverste theologie*. In de nieuwste uitgave is gekozen voor ‘a purer Theology’. Uit de disputaties zelf wordt niet duidelijk waarmee de inhoud vergeleken wordt. Remonstrantse tijdgenoten hebben de titel kennelijk wel als een claim ervaren. In een postume uitgave van disputaties van de afgezette hoogleraar Simon Episcopijs staat namelijk dat zijn disputaties veel zuiverder zijn en dat de auteurs van de *SPT* ten onrechte prat gaan op het woord *purioris* in de titel.³

2 L.M. de Rijk, *Middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*, Assen 1981², 111.

3 H. van den Belt, *Puur en ongezoet: Gereformeerde orthodoxie in de Synopsis Purioris Theologiae (1625)*, Baarn 2015, 9.

Wat betreft de bronnen waar de Leidse theologen uit geput hebben, heeft de Schrift absolute prioriteit. Van tijd tot tijd hebben zij ook geciteerd uit de zogenaamde Apocriefen. Dit is in overeenstemming met artikel 6 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis: ‘De kerk mag deze wel lezen en er ook onderwijs uit ontvangen, voor zover zij overeenstemmen met de canonieke boeken.’ Aan de hand van de leer van het vagevuur laat zich illustreren hoe dit artikel in de praktijk functioneerde. Voor de onderbouwing van de leer van het vagevuur mag geen beroep gedaan worden op een apocrief geschrift. In disputatie 39 wordt niet alleen de argumentatie van Bellarminus en Gregorius van Valencia weerlegd, maar nog meer gewicht gehecht aan het feit dat het gezag van dit boek bij de kerkvaders omstreden was:

But the passage from 2 Maccabees 12, which Bellarmine and Gregory of Valencia place in the vanguard, contains nothing about any purgatorial fire or place where souls are burned [...]. Yet what is more, ‘among the ancients there existed doubt about the authority of that book (whether or not it belongs to the canon), and in Augustine’s time this appeared not yet sufficiently resolved,’ as the same de Soto says, and he asserts, ‘the doctrine of purgatory is more certain and evident than the authority of that book’ (SPT 39.9; dl. 2, 506f).

Deze argumenten treffen we zo’n zeventig jaar eerder al aan bij Guido de Brès in zijn *Baston de la foy chrestienne*, wanneer hij een beroep op 2 Makkabeeën 12:44 van de hand wijst: ‘Gregorius de Grote zegt in zijn uitleg van Job 29 en in zijn zedelessen boek 28, hoofdstuk 17 en in Distinctie 16, hoofdstuk ‘Canones Glossae’: Voor wat betreft het boek der Makkabeeën, de kerk hield deze niet voor canoniek toen zij sprak: we doen niets ongeoorloofds als wij voorbeelden uit boeken die niet-canoniek zijn, maar wel dienen tot opbouw van de kerk, naar voren halen.’⁴

Door zich te beroepen op de kerkvaders trachten de Leidse hoogleraren het katholieke en oecumenische karakter van hun theologie te onderstrepen. Zij gaan daarmee in het voetspoor van de reformatoren. De auteurs vragen aandacht voor een boeiend onderzoeksveld: ‘The level of direct acquaintance of the *Synopsis* authors with the classical sources is uncertain: it is plausible that

4 [G. de Brès], *Le baston de la foy chrestienne* [...], Lyon 1555, fol. 90^v. De Brès heeft gebruikge maakt van P. Viret, *L’office des mortz, fait par dialogues, en maniere de devis*. [...], [Genève] 1552 (<http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-2443>, geraadpleegd 2 januari 2021), 199 e.v. Zie ook Wim Moehn, ‘John Calvin’s Institutes as a sourcebook for Guy de Brès’, in: Arnold Huijgen, Karin Maag (red.), *Calvinus frater in Domino. Papers of the Twelfth International Congress on Calvin Research* [Reformed Historical Theology, 39], Göttingen 2020, 318-320.

at least part of the references was transmitted through intermediary sources such as medieval textbooks, sixteenth century exegetical commentaries, and especially the works of John Calvin' (58). In de annotatie wordt volstaan met een verwijzing naar de vindplaats van een citaat, maar er wordt niet nagegaan langs welke weg toegang gekregen is tot het desbetreffende citaat. Meer dan ooit beschikken we over goed gereedschap om de herkomst van citaten te traceren. Om een voorbeeld te noemen: disputatie 37 eindigt met een citaat uit brief 86 (nieuwe telling brief 36) van Augustinus aan Casulanus. Guido de Brès kende dit citaat – hij heeft het gevonden in de Franse vertaling van de *Confessio Virtembergica* van Johannes Brenz, maar we komen het verder tegen in het *Florilegium* van Martin Bucer en bij Bartholomäus Westheimer, *En damus lector Conciliationem* en er zullen ongetwijfeld meer bronnen te vinden zijn.⁵

Ten slotte wordt aandacht geschonken aan de receptiegeschiedenis van de *SPT* en komt ook de vraag naar de betekenis voor de beoefening van de theologie in de 21ste eeuw aan de orde. 'In explaining carefully what the theses and arguments of the *Synopsis* do and do not mean, and in which context of inquiry they functioned, the present edition hopes to move beyond the simple antithesis of uncritical affirmation or outright dismissal' (91). Het is verheugend op de collegeplank in de bibliotheek van de PThU in Amsterdam te zien hoe de beide eerder verschenen delen reeds hun weg hebben gevonden in het onderwijs aan een nieuwe generatie theologen. Gevoed vanuit de bronnen van de gereformeerde theologie worden zij uitgedaagd in het heden het geloof te verwoorden. De mooie, Engelse vertaling van Riemer Faber zorgt ervoor dat gebrekkige kennis van het Latijn geen argument meer kan zijn om deze bronteksten ongemoeid te laten. Als pelgrims onderweg hier op aarde mogen we God al theologiserend niet alleen liefhebben met ons hart, maar ook met heel ons verstand en verlangend uitzien naar de tijd van aanschouwen. Daarmee bewegen we ons in het spoor van de 17de-eeuwse Leidse hoogleraren en hun studenten.

5 [De Brès], *Le Baston*, fol. 126^{r-v}; *Confessio Virtembergica. Das Württembergische Bekenntnis 1552. Die Originaltexte lateinisch und Deutsch. Mit Erläuterungen*, M. Brecht, H. Ehmer (red.), Holzgerlingen, 1999, 156; Martin Bucer en Matthew Parker, *Florilegium Patristicum*, P. Fraenkel (red.), Leiden, New York, København, Köln, 1988, 64 en B. Westheimer, *En damus lector Conciliationem ac consensum sacrosanctae scripturae, et patrum orthodoxorum, in qua est cernere, quid sacrosancta utriusque instrumenti Biblia cum ecclesiae doctorum (quos vocant) [...]*, Tiguri 1552 (<http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-2009>, geraadpleegd 2 januari 2021), 566v.